

УДК 349.6

І. В. ОЛЕЩЕНКО

**СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ
В ІНТЕРЕСАХ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕЧНОСТІ
ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ**

Розглянуто принципи правової охорони довкілля у процесі здійснення суб'єктами господарювання своєї діяльності. Систематизовано загальні принципи правової охорони довкілля та адаптовано їх відповідно до цілей дослідження. Виокремлено принципи, спрямовані на підвищення екологічної безпечності діяльності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: довкілля, охорона довкілля, принципи правової охорони довкілля, господарська діяльність, суб'єкт господарювання.

Олещенко И.В. Система принципов правовой охраны окружающей среды в интересах повышения экологической безопасности деятельности субъектов хозяйствования

Рассмотрено принципы правовой охраны окружающей среды в процессе осуществления субъектами хозяйствования своей деятельности. Систематизировано общие принципы правовой охраны окружающей среды и адаптировано их согласно целям исследования. Выделены принципы, направленные на повышение экологической безопасности деятельности субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: окружающая среда, охрана окружающей среды, принципы правовой охраны окружающей среды, хозяйственная деятельность, субъект хозяйствования.

Oleshchenko Ivanna. The system of legal environmental protection principles for the purpose of increase of environmental safety of enterprises' activity

In the present article the principles of legal environmental protection during execution of business activity by enterprises are examined. General principles of legal environmental protection are systematized and adapted to objectives of the research. The principles intended to increase the environmental safety of enterprises' activity are marked out.

Key words: *Environment, Environmental protection, Principles of legal environmental protection, Business activity, Enterprise.*

Формування узгодженої та ефективної системи правового регулювання певної суспільної діяльності має спиратися на чітку систему принципів. За визначенням Юридичної енциклопедії, під принципами розуміють основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації¹.

У зв'язку з цим здійснено дослідження сучасних принципів правової охорони довкілля як основоположних засад екологічного права України, відповідно до яких регулюються відносин у цій сфері.

Принципи правової охорони довкілля утворюють певну систему, оскільки охоплюють усі сфери регулювання екологічних відносин, тобто відносин, що виникають у галузі використання природних ресурсів, охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки. Дані принципи є важливими не лише для формування належної екологічної політики держави, вітчизняного законодавства, міждержавних відносин, а й для розвитку цілеспрямованої діяльності суб'єктів господарювання з додержанням екологічних вимог.

При цьому особливе значення має визначення місця екологічних принципів в системі принципів, притаманних праву взагалі. Адже розвиток екологічного права має будуватися на основі загальноправових принципів, визнаючи, разом з тим, об'єктивність існування більш спеціалізованих принципів, притаманних саме екологічному праву. Наголошуємо на тому, що принципи, закріплені законодавчо, за своєю сутністю є нормами-принципами, що визначаються як найбільш загальні і стабільні імперативні вимоги, закріплені в праві, які є концентрованим виразом найважливіших

сутнісних рис та цінностей, притаманних системі права, і визначають її характер та напрями подальшого розвитку².

З огляду на викладене, метою даного дослідження було визначено розроблення пропозицій щодо вдосконалення системи принципів охорони довкілля як основи підвищення ефективності екологічного і пов'язаних з ним галузей законодавства України, наперед господарського.

Вітчизняна система принципів екологічного права закріплена в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», ухваленому в 1991 році. За роки, що пройшли з часу його прийняття, світовою спільнотою було прийнято чимало правових актів, проведено низку глобальних форумів, які значно розвинули теоретико-правові засади цієї сфери суспільного буття. Йдеться, зокрема, про Конференцію ООН з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992), Всесвітню конференцію ООН зі сталого розвитку (Йоганнесбург, 2002), Конференцію ООН з питань сталого розвитку (Ріо +20, Ріо-де-Жанейро, 2012), низку конференцій міністрів довкілля європейських країн в рамках процесу «Довкілля для Європи» та інші, на яких міжнародним співтовариством були прийняті достатньо знакові документи.

Таким чином, було визнано за доцільне дослідити, наскільки принципи, передбачені Законом, узгоджуються з принципами, прийнятими міжнародною спільнотою та розвинутими в найбільш важливих міжнародно-правових актах.

Підходячи до вирішення поставленої задачі було досліджено також наукові роботи провідних вітчизняних та зарубіжних вчених, серед яких Шемшученко Ю.С., Малишева Н.Р., Андрейцев В.І., Костицький В.В., Розовський Б.Г., Дубовик О.Л., Боголюбов С.О. та інші.

Серед принципів охорони довкілля, визначених ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», найбільш вагомим слід визнати принцип гарантування екологічно безпечного середовища для життя і здоров'я людей³. Правомірність такої позиції підтверджується тим, що цей принцип закріплено не лише у спеціальному законі, а й в Основному Законі нашої держави – Конституції України, якою встановлено, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля⁴. Окрім індивідуального

права на здорове довкілля, цей принцип, у поєднанні з іншими конституційними принципами, передбачає обов'язок держави, інших суспільних формувань, усіх суб'єктів господарювання щодо забезпечення цього права, проведення будь-якої діяльності без нанесення шкоди довкіллю⁵.

Звертаючись до іншого, визначеного цією ж статтею Закону, принципу - пріоритетності вимог екологічної безпеки, вважаємо за необхідне зазначити, що така вимога, як вбачається, не узгоджується з принципами сталого розвитку, які, виходячи з преамбули цього ж Закону, покладені в основу останнього. Адже сутністю сталого розвитку є збалансування екологічних, економічних та соціальних інтересів розвитку суспільства. Однією з основних засад будь-якої політики держави має бути забезпечення сталого розвитку, в той час як при наданні будь-якої пріоритетності тій чи іншій сфері необхідний баланс втрачається.

Слід взяти до уваги й той факт, що реально принцип сталого розвитку закріплений у зазначеному Законі як принцип обґрунтованого узгодження екологічних, економічних та соціальних інтересів суспільства на основі поєднання міждисциплінарних знань екологічних, соціальних, природничих і технічних наук та прогнозування стану навколишнього природного середовища. Крім того, у преамбулі Закону зазначається, що останній визначає правові, економічні та соціальні основи організації охорони навколишнього природного середовища в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь⁷. Адже сталий розвиток, на думку розробників цієї концепції, сприйнятою міжнародною спільнотою, – це розвиток суспільства, за якого задоволення потреб теперішніх поколінь не ставить під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольняти свої потреби⁸. Концепція сталого розвитку, зокрема, передбачає: інтеграцію економічного розвитку з екологічними обмеженнями та інноваціями; задоволення основних потреб людини; застосування науки, новітніх технологій для світового розвитку; підтримку екологічної цілісності і прийняття довгострокових планів та поглядів щодо майбутнього Землі⁹. Таким чином, особливе значення впровадження принципів сталого розвитку набуває для формування та проведення належної політики держави у першу чергу саме в сфері охорони довкілля, але не лише, адже досягнення цілей сталого розвитку вимагає відповід-

ної узгодженої реалізації не лише екологічної, а й економічної, соціальної та інших секторальних політик.

Принцип вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на основі широкого міждержавного співробітництва¹⁰, безумовно, визнаний міжнародним співтовариством як один із пріоритетних у даній сфері. Так, наприклад, у Стокгольмській Декларації 1972 року закріплено, що держави повинні сприяти тому, щоб міжнародні організації відігравали узгоджену, ефективну та динамічну роль у справі охорони та покращення довкілля. Міжнародні проблеми, пов'язані з охороною та покращенням довкілля, необхідно вирішувати у дусі партнерства всіх країн, великих і малих, на основі рівноправ'я¹¹. Однак, важливим у даній сфері є співробітництво не лише на міжнародному рівні, але й на міжрегіональному, місцевому, міжгосподарському та приватному рівнях. Таким чином, принцип узгодженої взаємодії може розглядатись у більш широкому контексті, як такий, що охоплює всі сфери суспільного життя. Крім того, він включає також і міжсекторальну взаємодію, в першу чергу взаємодію владних органів різних рівнів та суб'єктів господарювання. Цієї взаємодії можна досягти, наприклад, шляхом реалізації відповідних проектів на засадах публічно-приватного партнерства.

Принцип гласності і демократизму при прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища¹², передбачає, що його реалізація забезпечується, насамперед, вільним доступом до екологічної інформації та залученням громадськості до вирішення питань природокористування та охорони довкілля. Реалізації відповідного принципу спеціально присвячена Орхуська Конвенція, стороною якої є і Україна. Цією Конвенцією, зокрема, передбачено, що кожна зі Сторін Конвенції гарантує право на доступ до інформації, на участь громадськості в процесі прийняття рішень і на доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля¹³. Даний принцип було закріплено ще й у Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, якою передбачено, що на національному рівні кожна людина повинна мати відповідний доступ до інформації стосовно довкілля, яка є у розпорядженні державних органів, у тому числі інформації про небезпечні матеріали і діяльність у їх спільнотах, та можливість брати

участь у процесах прийняття рішень. Держави закликано розвивати і заохочувати інформованість та участь населення шляхом широкого надання інформації¹⁴.

Не менш важливим є й принцип плановості, що поєднує, на наш погляд, у собі чимало складових. Це і плановість ведення господарської діяльності, здійснення відповідних заходів, а також територіальне планування, плановість здійснення управлінської діяльності як на державному, регіональному та місцевому рівнях, так і на рівні суб'єктів господарювання тощо.

Принцип екологізації матеріального виробництва на основі комплексності рішень у питаннях охорони навколишнього природного середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій¹⁵ значною мірою перегукується з аналогічним, закріпленим у Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, принципом, яким встановлено, що для досягнення сталого розвитку та більш високої якості життя для всіх людей держави повинні обмежити і ліквідувати нежиттєздатні моделі виробництва і споживання¹⁶. При формулюванні, власне, принципу вважаємо за доречне викласти його як принцип екологізації матеріального виробництва та всього суспільного життя, що має стати одним з механізмів досягнення сталого розвитку. Цей принцип включає в себе багато аспектів. А саме, екологізацію економіки, сутністю якої має стати посилення екологічної спрямованості економічних систем у процесі їх трансформації, а також становлення нової економіко-екологічної свідомості та культури, екологічної відповідальності, утвердження сучасних екологічних цінностей в суспільній свідомості, формуванні на цій основі відповідної нормативно-правової та інституційної бази, спрямованої на забезпечення ефективного суспільного контролю за системою зв'язків у тріаді «людина – економіка – екологія», застосування належних санкцій і стимулів щодо регулювання впливу господарських систем на стан довкілля¹⁷.

Крім того, даний принцип передбачає також інтеграцію екологічної та економічної політики держави. Стокгольмською Декларацією було передбачено, що у плануванні економічного розвитку важливе місце повинно приділятися збереженню природи, включаючи живу природу¹⁸. Екологічна політика має бути невід'ємною

складовою економічної політики держави подібно тому, як господарський механізм природокористування є підсистемою господарського механізму всієї економіки. Екологічна політика повинна розглядатися як ключова складова цілеспрямованих дій з розроблення і реалізації загальної програми сталого соціально-економічного розвитку суспільства, яка одночасно враховує як довготривалі, так і найближчі завдання управління у сфері раціоналізації природокористування та екологізації виробництва з урахуванням економічних трансформацій¹⁹.

Вищезгаданий принцип, поміж іншого, включає ще й підвищення громадської обізнаності, що передбачає формування в державі єдиної узгодженої просвітницької системи як для підростаючих поколінь, так і для дорослого населення. Так, Стокгольмська Декларація закріпила, що ознайомлення підростаючого покоління, а також дорослих, з проблемами довкілля є вкрай важливим для розширення основи, необхідної для свідомої та належної поведінки окремих осіб, підприємств та громад у справі охорони та покращення довкілля у всіх його аспектах, що пов'язані з людиною. Важливо також, аби засоби громадської інформації не сприяли погіршенню довкілля, а навпаки, поширювали б знання, що стосуються необхідності охорони та покращення довкілля, з метою забезпечення можливостей всебічного розвитку людини²⁰.

Запобіжний характер заходів щодо охорони навколишнього природного середовища на даний час є загальновизнаним принципом охорони довкілля. Зокрема, у Рамковій конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат його сформульовано як принцип запобігання та застереження²¹, у Рамковій конвенції ООН про зміну клімату зазначається, що Сторонам необхідно вживати попереджувальні заходи з метою прогнозування, запобігання або зведення до мінімуму причин зміни клімату і забезпечення пом'якшення його негативних наслідків²², а у Декларації Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку його сформульовано як принцип вживання запобіжних заходів²³. Даний принцип реалізується, зокрема, завдяки здійсненню моніторингу довкілля, прогнозування, екологічної експертизи, а також інших заходів, які попереджують негативний вплив на довкілля.

Вищезазначений принцип включає також розвиток науки та наукових досліджень як одного з механізмів вирішення екологічних проблем, а також впровадження новітніх технологій. При цьому ще Стокгольмська Декларація закріпила, що наука і техніка, вносячи свій вклад у соціально-економічний розвиток, повинні використовуватись з метою визначення і попередження випадків нанесення шкоди довкіллю та боротьби з ним, а також для вирішення проблем довкілля на благо всього людства²⁴. Слід розуміти, що у даному випадку зазначений принцип стосується вивчення як негативного впливу діяльності фізичних осіб та суб'єктів господарювання, так і природних процесів.

Принцип збереження просторової та видової різноманітності і цілісності природних об'єктів і комплексів²⁵ передбачає збереження усього різноманіття видового складу біологічних організмів, їх угруповань, різноманіття ландшафтів та інших природних комплексів та об'єктів. Це зумовлено усвідомленням взаємопов'язаності усіх компонентів довкілля, тобто усвідомлення світу як єдиної цілісної складної системи, де всі компоненти впливають один на одного, а стійкість системи значною мірою залежить від різноманіття її складових. Тому цей принцип може розглядатись і як принцип цілісності та взаємопов'язаності природних і антропогенних систем та процесів.

Принцип обов'язковості додержання екологічних стандартів, нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності²⁶, слід визнати, має занадто деталізоване формулювання, як для принципу, хоча й стосується однієї з базових засад охорони довкілля, а саме урегульованості, яка в свою чергу включає і нормування та пов'язані з ним механізми регулювання. Принцип урегульованості враховує той факт, що при забезпеченні сталого розвитку неможливо взагалі відмовитися від господарської діяльності, адже лише завдяки їй задовольняються суспільні потреби. Однак будь-який різновид господарської діяльності спричиняє більший чи менший вплив на довкілля. Таким чином, виникає необхідність науково обґрунтованого нормування впливу господарської та іншої діяльності на довкілля.

Як окремий принцип охорони довкілля у Законі вказано обов'язковість надання висновків державної екологічної експертизи²⁷. Відповідно до Закону України «Про екологічну експертизу» екологічна експертиза – це вид науково-практичної діяльності. Як зазначає Андрейцев В.І., екологічна експертиза є превентивним заходом соціально-правового механізму гарантування екологічної безпеки²⁸. Подібним чином, а саме як правовий засіб забезпечення виконання екологічних вимог при прийнятті екологічно значимих рішень, як інструмент підтримання екологічного правопорядку, екологічну експертизу розглядають й інші науковці²⁹. Тобто, екологічна експертиза за своєю природою є скоріше правовим інструментом, засобом, за допомогою якого досягається безпечність довкілля, а не принципом, на основі якого має будуватися екологічна політика держави та на основі якого суб'єкти господарської діяльності мають здійснювати свою діяльність. Крім того, варто зазначити, що при формулюванні принципу у такому вигляді, виділяючи лише обов'язковість надання висновків екологічної експертизи, не враховується важливість та обов'язковість й інших екологічних інструментів регулювання, таких як екологічний моніторинг, контроль, аудит, нормування, сертифікація, дослідження тощо. Усі ці інструменти у своїй сукупності забезпечують реалізацію й раніше описаних принципів урегульованості та запобігання і застереження.

Багато міжнародних джерел закріплюють принцип «забруднювач платить», як, наприклад, Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат, Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку, де вказано, що забруднювач повинен покривати витрати, пов'язані із забрудненням³⁰. Принцип компенсації шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища³¹, є по своїй суті складовою частиною принципів забруднювач платить та відповідальності у сфері охорони довкілля, що входить до загальної системи юридичної відповідальності, передбаченої законодавством України (дисциплінарної, адміністративної, цивільної, кримінальної). Вказаний принцип відповідальності є невід'ємним від заходів стимулювання, що, таким чином, передбачає формування єдиної узгодженої системи заохочення та покарання у сфері охорони довкілля.

З внесенням у 2010 та 2014 роках змін до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» формулювання принципу забруднювач платить було суттєво модифіковано. Окрім збереженого у Законі принципу щодо безоплатності загального та платності спеціального використання природних ресурсів визначено також, що встановлення екологічного податку, рентної плати за спеціальне використання води, рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів, рентної плати за користування надрами має здійснюватись відповідно до Податкового кодексу України³². На нашу думку, формулювання принципу у такий спосіб, за яким встановлюється не лише саме принципове положення щодо платності спеціального використання природних ресурсів, а й визначається нормативно-правовий акт, в якому врегульовуються пов'язані з цим питання, навряд чи може вважатись обґрунтованим.

Таким чином, слід визнати, що правомірність визначення деяких норм, передбачених вітчизняним законодавством як принципи, за своєю сутністю є сумнівною. У таких випадках скоріше йдеться не про загальні принципи, а про важливі механізми досягнення цілей охорони та збереження довкілля, реалізації дійсно норм-принципів.

Проведений аналіз екологічного законодавства України, міжнародних актів з охорони довкілля дозволив сформулювати пріоритетні положення, які дійсно є підстави розглядати як принципи збереження довкілля в Україні.

До системи правових принципів охорони довкілля пропонується віднести такі:

- гарантування кожному екологічно безпечного довкілля;
- вирішення екологічних проблем на засадах сталого розвитку;
- забезпечення узгодженої взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суб'єктів господарювання, громадськості та інших секторів суспільства;
- безоплатності загального та платності спеціального використання природних ресурсів;
- відкритості екологічної інформації;

- поєднання професійності та демократизму ухвалення рішень, що стосуються довкілля;
- плановості;
- екологізації матеріального виробництва та всього суспільного життя;
- застереження та запобігання негативного впливу на довкілля;
- збереження природного різноманіття, врахування цілісності та взаємопов'язаності природних і антропогенних систем та процесів;
- урегульованості діяльності, що впливає на стан довкілля;
- єдності заходів стимулювання та відповідальності у сфері додержання вимог законодавства щодо охорони довкілля.

Варто відзначити, що дані принципи охорони довкілля є важливими не лише для науки екологічного права та законодавства, але й для регулювання безпосередньо господарської діяльності, забезпечуючи при цьому екологічність виробництва та впровадження сучасних систем екологічного менеджменту і тому мають застосовуватись безпосередньо для захисту екологічних прав та інтересів усіх заінтересованих суб'єктів, а також при розв'язанні відповідних спорів.

Зазначені принципи мають загальносуспільне значення, і за їх реалізацію відповідно до повноважень, визначених Конституцією та законами України, несуть диференційовану, але спільну відповідальність як держава, так і органи місцевого самоврядування та суб'єкти господарювання.

Разом з тим, вважаємо за необхідне виділити серед цих принципів ті, що мають особливе значення безпосередньо для діяльності суб'єктів господарювання, і за реалізацію яких саме ці суб'єкти несуть особливу відповідальність як перед суспільством, наступними поколіннями наших громадян, так і перед міжнародною спільнотою в цілому. Йдеться про забезпечення:

- гарантування кожному екологічно безпечного довкілля;
- платності спеціального природокористування, що включає не лише плату за використання природних ресурсів, а й плату за викиди та скиди забруднюючих речовин у довкілля, розміщення

відходів, фізичний, біологічний чи інший негативний вплив на нього;

- плановості ведення господарської діяльності;
- екологізації виробництва та системи управління ним, яка передбачає здійснення постійного моніторингу довкілля, а також запобігання, застереження щодо виникнення екологічних проблем та послідовності у їх розв'язанні;
- відкритості та доступності для громадськості інформації щодо впливу господарської діяльності суб'єкта господарювання на стан довкілля;
- додержання вимог законодавства, що регулюють діяльність, яка впливає на стан довкілля;
- єдності заходів стимулювання і відповідальності у сфері додержання на виробництві вимог законодавства щодо охорони довкілля при здійсненні господарської діяльності.

Всі перелічені принципи охорони та збереження довкілля становлять єдину взаємопов'язану комплексну систему, що визначає основоположні засади здійснення екологічної політики держави загалом та господарської діяльності, зокрема. Вважаємо, що сформульовані принципи могли б бути враховані при розробленні документів щодо екологічної стратегії України, а також при підготовці проекту Екологічного кодексу України.

The system of legal environmental protection principles for the purpose of increase of environmental safety of enterprises' activity. I.V. Oleshchenko. Formation of coherent and effective system of regulation of certain social activities should be based on a clear set of principles. The Legal Encyclopedia defines principles as basic initial ideas characterized by universalism, general significance, higher imperative and reflect substantial provisions of theory, science, internal and international law, political, state or public organization.

Thereby, the research of modern legal principles of environmental protection as fundamental principles of environmental law Ukraine, according to which the relations in this sphere are regulated, was conducted.

This research was carried out with the aim to develop proposals concerning improvement of the system of legal environmental pro-

tection principles as the basis of increasing effectiveness of environmental and other fields of Ukrainian legislation related to it, primarily economic.

The basic legal act, which was taken as a starting point of the research is the Law of Ukraine "On Environmental Protection". It was defined reasonable to explore whether these principles of the mentioned Law are in line with the principles adopted by the international community and developed in the most important international legal acts, such as the Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, the Rio Declaration on Environment and Development, the United Nations Framework Convention on Climate Change, the Framework Convention on the Protection and Sustainable Development of the Carpathians and others.

The present research resulted in defining the most important environmental legal principles for business activity of enterprises, which are directly responsible for realization of those principles. These are the following principles:

- guaranteeing of ecologically safe environment to everyone;
- payment for special use of natural resources, which includes not only payment for the use of natural resources, but also payment for emissions and discharges of pollutants into the environment, waste disposal, physical, biological or other negative impact on it;
- planning of business activities;
- greening of production and management system that involves continuous monitoring of the environment and prevention, warning about the environmental issues and consistency in their resolution;
- openness and accessibility of information as for the impact of business activity of enterprise on the environment to public;
- observance of laws regulating activities that affect the environment;
- unity of incentives and responsibilities in regards of compliance in production process with legal environmental protection requirements during business activity execution.

All of these principles of environmental protection stated above constitute a single interconnected complex system that determines the basic principles of environmental policy realization and business

activity execution. We believe that formulated principles could be taken into account when developing the documents for environmental strategy of Ukraine, as well as drafting the Environmental Code of Ukraine.

1. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998 – Т. 5: П–С. – 2003. – С. 110. 2. *Загальна теорія держави і права* : [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. ; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. — Х. : Право, 2011. – С. 240. 3. *Про охорону навколишнього природного середовища* : Закон України // ВВР України. - 1991. - № 41. - Ст. 546. 4. *Конституція України* // ВВР України. - 1996. - № 30. - Ст.141. 5. *Екологічна безпека України: системний аналіз перспектив покращення* / А.Б. Качинський. – К. : НІСД, 2001. – С. 67. 6. *Про охорону навколишнього природного середовища* : Закон України // ВВР України. - 1991. - № 41. - Ст. 546. 7. *Там само*. 8. *Our common future*. The World Commission on Environment and Development. Oxford. Oxford University Press. 1987. – 400 p. – P. 8. 9. *Кожушко Л.Ф.* Екологічний менеджмент : підручник / Л.Ф. Кожушко, П.М. Скрипчук. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – С. 52. 10. *Про охорону навколишнього природного середовища* : Закон України // ВВР України. - 1991. - № 41. - Ст.546. 11. *Стокгольмська Декларація* (Щодо питань навколишнього середовища). ООН; Декларація, Міжнародний документ від 16.06.1972. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_454. 12. *Про охорону навколишнього природного середовища* : Закон України // ВВР України. - 1991. - № 41. - Ст. 546. 13. *Орхуська конвенція*. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» // ВВР України. - 1999. - № 34. - Ст.296. 14. *Декларація Ріо-де-Жанейро* щодо навколишнього середовища та розвитку. ООН; Декларація, Міжнародний документ від 14.06.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_455. 15. *Про охорону навколишнього природного середовища* : Закон України // ВВР України. - 1991. - № 41. - Ст.546. 16. *Декларація Ріо-де-Жанейро* щодо навколишнього середовища та розвитку. ООН; Декларація, Міжнародний документ від 14.06.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_455. 17. *Кульчицький Я.В.* Екологізація економічних систем у контексті пост-індустріального парадигмального дискурсу та економічної компаративістики / Я.В. Кульчицький // Регіональна економіка. – 2008. - № 1. – С. 77-84. 18. *Стокгольмська Декларація* (Щодо питань навколишнього середовища). ООН; Декларація, Міжнародний документ від 16.06.1972[Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_454. 19. *Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях* / [Андрєєва Н.М., Бараннік В.О., Бєлашов Є.В. та ін.]; за наук.ред. Хлобистова Є.В. / РВПС України

НАН України, ІПРЕЕД НАН України, СумДУ, ЛНТУ, НДІ СРП. – Сімферополь : ПП «Підприємство Фенікс», 2010. – С. 275. **20.** *Стокгольмська Декларація* (Щодо питань навколишнього середовища). ООН; Декларація, Міжнародний документ від 16.06.1972 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_454. **21.** *Рамкова конвенція* про охорону та сталий розвиток Карпат. Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат» // ВВР. - 2004. - № 32. - Ст.383. **22.** *Рамкова конвенція* Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату // ВВР України. - 1996. - № 50. - Ст.277. **23.** *Декларація Ріо-де-Жанейро* щодо навколишнього середовища та розвитку. ООН; Декларація, Міжнародний документ від 14.06.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_455. **24.** *Стокгольмська Декларація* (Щодо питань навколишнього середовища). ООН; Декларація, Міжнародний документ від 16.06.1972 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_454. **25.** *Про охорону* навколишнього природного середовища : Закон України // Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 41. - Ст.546. **26.** *Там само.* **27.** *Там само.* **28.** *Екологічна експертиза*: право і практика / В.І. Андрейцев, М.А. Пустовойт, С.В. Калиновський та ін. ; за ред. В.І. Андрейцева, М.А. Пустовойта. – К. : Урожай, 1992. – 208 с. **29.** *Крассов О.И.* Экологическое право : учебник / Крассов О.И. – М. : Норма, 2008. – С. 182; Дубовик О.Л. Экологическое право : учеб. / Дубовик О.Л.– М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – С. 247. **30.** *Рамкова конвенція* про охорону та сталий розвиток Карпат. Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат» // Відомості Верховної Ради. - 2004. - № 32. - Ст.383; Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку. ООН; Декларація, Міжнародний документ від 14.06.1992 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_455. **31.** *Про охорону* навколишнього природного середовища : Закон України // ВВР України. - 1991. - № 41. - Ст.546. **32.** *Там само.*